

הקדמה

מגילת סתרים היא סוד הסודות של חסידות ברסלב. מאז שמעתי לראשונה על קיומה של מגילה סודית הכתובה ברמז והעוסקת בביאת גואל צדק הייתה המגילה למשאת נפש. בשיחה מקרית עם חסיד ברסלב שנהג לפקוד את ביתי כדי למכור ספרים ולשוחח עמי בענייני ר' נחמן עלה עניינה של המגילה. החסיד טען שהמגילה נמצאת ושאיף ראה אותה במו עיניו, אך כאשר הבעתי את מבוקשי לחזות במגילה נדחיתי בטענות שונות. לאחר הפצרות מרובות נאות החסיד בכל אופן לנסות להביא את המגילה לפגישתנו העוקבת. בהתרגשות התכוננתי לקבל את פני המגילה ותרתי אחר כל אזכור של "מגילת סתרים" בספרות הברסלבית ובספרות המחקר, וככל שהרביתי לחפש ולמצוא כן גברה ציפייתי. למגינת לבי דחה ידידי את הפגישה שוב ושוב, והבנתי שלא מקרה הוא. לאחר זמן סבור היה אותו חסיד שהמגילה כבר אינה טורדת את רוחי, ונפגשנו שוב. כאשר העליתי את עניין המגילה סיפר שהמגילה מצויה אצל בנו שהוא מ"הקנאים", וכאשר שמע לשם מה מבקש אביו את המגילה סירב להשיבה. רק כעשור שנים לאחר מכן הגיעה המגילה לידי.

כאשר יצאתי בפעם השנייה ביזמה למצוא ולהשיג את המגילה היה הדבר לאחר צאתו לאור של ספרי "מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן" (תשס"ד) ולאחר שפרסמתי את המעשה הסודי על קבלת תורה המכונה "המעשה מהלחם"; כמו כן היו בידי כתבי יד שונים של חסידות ברסלב, ובכללם "חיי מוהר"ן כתב יד", שכלל גם את המעשה הסודי המכונה "המעשה מהשריון". ידידי פרוץ דוד אסף שמע על מבוקשי, והפנה אותי למספר חסידי ברסלב שיד ורגל להם בכתבים הנסתרים. במקביל, בעקבות פרסום הספר, פנו אליי חסידי ברסלב שרצו לשוחח על הספר ועל ר' נחמן וראו חשיבות שאפגש עם רבותיהם. פגשתי חסידי ברסלב רבים והשיחות אתם התנהלו בסוגיות ברסלביות שונות ובמיוחד בענייני כתבי היד ואמינותם, אופיו של החומר הברסלבי הסודי ומניעיה של הצנזורה הברסלבית, שנהגה להשמיט ולהסתיר אף חומרים שר' נחמן עצמו לא הורה להסתירם. כאשר הצטרפתי לקיבוץ החסידים בראש השנה באומן זכיתי להרחיב את מעגלי ההיכרות והשיחה עם חסידי ברסלב, ומלבד התפילה המרוממת זכיתי לחוויית לימוד דחוסה ופורייה.

את כתבי היד של מגילת סתרים קיבלתי מחסידי ברסלב. לא בבת אחת הגיעה המגילה לידי ולא מאדם אחד, ולכולם אני אסיר תודה. תחילה קיבלתי חלק אחד מכתב היד של ר' אלטר טפליקר, וסברתי שהוא כתב היד כולו, אך לאחר עיון ארוך ומאומץ במגילה חשתי שחלק מתוכה חסר. מאחר שהמגילה הייתה רשומה בראשי תיבות וקיצורים שקשה לפענחם לא ידעתי, האם אכן חלק מהמגילה חסר, או שמא רק הבנתי חסרה. ממפגש עם חסיד נוסף שהמגילה בידו התברר שאכן עמוד אחד מכתב היד איננו בידי, והוא נאות להשלים לי את החלק החסר. לאחר מכן הגיע לידי כתב יד נוסף של המגילה, שהוא העתקה מאוחרת יותר, שבה ניסה המעתיק לפענח ולפתוח חלק ניכר מהקיצורים המצויים במגילה. אף כתב יד זה היה לי לעזר, אף שאני סבור שחלו בו טעויות לא מעטות. ראיתי וקראתי כתב יד נוסף של המגילה, אף הוא העתקה מאוחרת ומשובשת, אך לא ניתנה לי הרשות לקחתו או לצלמו, ולכן האפשרות להיעזר בו הייתה מוגבלת מאוד.

תוך כדי העבודה והחיפוש נפגשתי עם דמויות מרכזיות בחסידות ברסלב, מרכזיות בתחום העשייה הספרותית ובתחום ההנהגה. המפגשים היו מלבבים ואף מרגשים. הופתעתי מן הפתיחות לשוחח עמי בענייני הסוד של חסידות ברסלב במאור פנים וללא תחושת עוינות. הופתעתי גם מהיזמה של אחד מראשי החסידות להיפגש עמי שנית, ולזמן למפגש חסידיים נוספים הנחשבים בקיאים ביותר בענייני הכתבים הסודיים כדי להמשיך ללבן את נושא דיונונו, דהיינו מגילת סתרים. בסופו של דבר התממשה יזמה זו רק באופן חלקי. בשלב מסוים נסבה השיחה עם הרב הברסלבי על עניין האיסור שהטיל ר' נחמן על פרסום הכתבים, ולאחר דין ודברים מסוים סיכם אותה הרב באמירה שרבנו אכן אסר עלינו לגלות את הדברים, ואנו החסידיים אכן מחויבים לציית לדבריו, אך נראה שמן השמים רואים שכבר הגיע הזמן שיתפרסמו הדברים בעולם.¹ משיחה אחרת עם דמות רבנית מובילה בחסידות ברסלב השתמע, שמלבד הבעיה הפנים-ברסלבית של מתח בין זרמים שונים אין הוא מוצא בעיה לפרסם עתה מה שהיה סוד בדורות קודמים, והוא הציע לי את עזרתו בכל אשר יוכל. כאן המקום להודות מעומק הלב לידידי ר' שמואל תפילינסקי על הנכונות והטרחה, על הקדשת הזמן והמאמצים להביא לידי את המגילה ועל נכונותו להיות לי למורה דרך בדרכיה המגוונות של חסידות ברסלב היום. תודה גם לרב אברהם וייצהנדלר העומד בראש הוצאת משך הנחל על השיחות הרבות והמחכימות ועל הלבביות שבה נהג עמי.

תודה וברכה לאותם רבנים מחסידות ברסלב שלא הזכרתי בשמם שכאשר ראו שהמגילה בידי נאותו להטות שכם למלאכת הפענוח כדי שלא תצא תקלה מתחת ידי.

1 מעניין לציין שבדרשה פומבית שנשא הרב לחסידיו בשבת שלאחר פגישתנו הוא הזכיר שדוקטור אחד דיבר עמו על מגילת סתרים, והעיר שיש לדעת שלא כל כתב יד של המגילה הוא "מוסמך".

כמה מהם עברו אתי על המגילה מילה מילה אות ואות, וחלקם אף עברו על כל הספר והצילו אותי מכמה וכמה טעויות. בספר מובלעות גם תוכנות וקביעות שהגעתי אליהן בעקבות ההערות מאירות העיניים והלימוד המשותף עם אותם חסידים. תודתי העמוקה נתונה להם על הקדשת הזמן, על ההשקעה הרבה, על מאור הפנים ועל הידידות שנוצרה בעקבות המפגשים.

המגילה היא חזון נשגב של אחרית הימים. היא כתובה באופן תמציתי כמעט המחזיק את המרובה. יש בה התייחסות לשלל נושאים הקשורים לעידן המשיחי ולסוגיות יסוד בעולם הברסלבי, ויש בה כדי לחשוף פנים חדשות לגמרי ומוכרות כאחת של בעל החזון – ר' נחמן מברסלב. המגילה הכתובה במעין כתב סתרים אינה מתמסרת בקלות לקורא והיא נראית במבט ראשון כעֲרָמָה מקרית של אותיות, ראשי תיבות וקיצורים. הרוצה לבוא בסודה נדרש לסבלנות מרובה ולעמל רב הכרוך בהסרה זהירה של צעיף אחר צעיף, אות ואות, מילה ומילה ובניסיון לצרפם יחד. אך אז, מתוך פסיפס האותיות ומעבר למשפטים המקוטעים, נגלה לעיני הקורא חזון משיחי מרהיב ומפליא, מלא שירה ותפילה, כיסופים וגעגועים.

אוסף תודה לידידי שאתם שוחחתי וליבנתי עניינים שונים הנוגעים למגילת סתרים, למורי פרופ' משה אידל, לד"ר בנימין בראון, למר יונתן מאיר, לרב יהושע מונדשיין, לפרופ' אלחנן ריינר ולד"ר אלחנן שילה. תודה מיוחדת לפרופ' דוד אסף, שסייעני בדרכי אל המגילה, ולפרופ' אבי שגיא, שהנחני בעצה טובה בשלבים שונים של כתיבת הספר. תודה כנה לאברהם בן־אמתי על העריכה הלשונית, שתרמה רבות להנהרתו של הספר. מרגלית אבישר, מנהלת הוצאת הספרים של אוניברסיטת בר־אילן, וענת גל, עורכת הספר, עמלו ביצירתיות וביעילות כדי שהספר יצא לאור באופן נאה ומתוקן עוד בשנת תשס"ו – תודתי והערכתני נתונות להן. ברכה מיוחדת למכון שלום הרטמן, לחבריו ולראשיו, על הזכות שניתנה לי לקחת חלק בקהיליית הלימוד התומכת והמאתגרת המתקיימת במכון.

מחקר זה נתמך על ידי הקרן הלאומית למדע, ובשנת תשס"ה על ידי מרכז ליאוניד נבזלין לחקר יהדות רוסיה ומזרח אירופה באוניברסיטה העברית בירושלים. הוצאתו לאור הסתייעה בעזרת הקרן ע"ש יצחק עקביהו, אוניברסיטת בר־אילן.

חלק ראשון

בפתח המגילה

מבוא

החסידות פתחה את עולם הקבלה על סמליו ומושגיו בפני הציבור הרחב. שינויים משמעותיים במוקדי העניין הדתי, בסגנון הדיבור והכתיבה ובמודל ההנהגה אפשרו לחסידות להפוך את הקבלה להשקפת עולם המתווה את אורח חייהם של המוני חסידים. הקהילות החסידיות, בניגוד לחבורות המקובלים, פתחו את שעריהן בברכה למצטרפים חדשים, ואת מקום האתוס של חבורת מקובלים אוטורית ומתבדלת תפס האתוס של הפצת המעיינות חוצה.¹

מושגים כמו סתרי תורה, סוד ותורת הנסתר עברו בחסידות שינויי משמעות מרחיקי לכת. אצל הוגים חסידיים שונים מושגים אלו אינם מתייחסים עוד לטקסטים קבליים או לידע אוטורי אחר אלא להתנסות האישית בדבקות באלוהות, שאופייה נסתר מחמת שאיננה ניתנת להעברה במילים.² שינוי הערכים שחל ביחס לשאלת ההסתר והגילוי עורר מחלוקות חריפות בתוך עולמה של החסידות על גבולות האסור והמותר בהפצת תורת הקבלה, מחלוקות שהרעישו בתקופה מסוימת את עולם החסידות.³ ואולם על אף מגמות אלו של פתיחת הידע האוטורי לקהל הרחב גם בחסידות לא נפקד מקומו של הסוד במובנו השכיח. המתח בין הרצון להעלים ולשמור את תוכנו של הסוד סמוי מן העין לבין תחושת הדחיפות להעביר ואף להפיץ אותו תוכן עצמו, מתח שהוא חלק מהותי בקיומו של סוד וידע אוטורי,⁴ מלווה את החסידות מראשיתה. באיגרת שכתב הבעל שם טוב לגיסו ר' גרשון מקיטוב הוא מספר על עליית נשמה

1 בוכר, בפרדס החסידות; שלום, החסידות; אליאור, חירות על הלוחות, עמ' 110-113. אין בדבריי כדי לקבוע עמדה בשאלה האם פנתה החסידות בשלביה הראשונים אל השכבות העממיות או רק אל ציבור לומדי התורה, או באיזה שלב בחסידות התרחש המעבר לתנועת המונים. על שאלות אלו ראה אטקס, החסידות בראשיתה, עמ' 59-67; הרן, משנתו של ר' אברהם מקאליסק, עמ' 533-535.

2 יושר דברי אמת, עמ' קכב, פסקה כב; מאור ושמש, פרשת כי תבוא, עמ' רלב; אש קודש, פרשת כי תצא, עמ' נט. על כך ועל עמדת ר' נחמן בעניין ראה מרק, מיסטיקה ושיגעון, עמ' 154-157.

3 ראה הרן, משנתו של ר' אברהם מקאליסק, עמ' 533-540.

4 ראה הלברטל, סתר וגילוי, במיוחד עמ' 7-15, 96-100.

שהייתה לו, ושכמהלכה שאל את המשיח מתי עתיד הוא לבוא, ותשובתו הייתה "בעת שתפרסם לימודך ויתגלה בעולם ויפוצו מעינותיך חוצה מה שלמדתי אותך", תשובה זו הייתה לאתוס חסידי מרכזי. אך הבעל שם טוב מוסיף ומספר כי ביחס לאותו לימוד עצמו "לא נתנה רשות כל ימי חיי לגלות זאת".⁵ פרדוקס זה, שקוטב אחד שלו מעניק חשיבות עצומה לגילוי וקוטבו האחר שולל את הגילוי ואף מטיל עליו איסור, מתקיים בחסידות, כמו שנראה בהמשך הספר, עד עצם היום הזה.

בעולמו של ר' נחמן מברסלב תפס העיסוק בסוד מקום חשוב.⁶ ישנו קורפוס שלם של יצירות וקטעי יצירות שר' נחמן פרש עליו מעטה של סודיות, ובמקביל זכה הדיון התאורטי בגילוי ובהסתר, בראוי להיאמר ובמצריך שתיקה, לפיתוח מעמיק ונרחב במשנתו.⁷ אף את אופני ההסתרה פיתח ר' נחמן. גיוונם ומהותם מעידים על תפיסה חדשה במהותו של הסוד. אנו יודעים על ספר אחד שר' נחמן גזר,⁸ ועל ספר אחר שהוא שרף,⁹ ועל סיפורים שאסר לגלותם לזר.¹⁰ ואכן חסידות ברסלב אופפת את עצמה בהילה של מסתורין ובשיח מתמיד על קיומם של חומרים ורבידים אזוטריים בתורתו של ר' נחמן.¹¹

ספר זה מוקדש לסוד הסודות של חסידות ברסלב, "מגילת סתרים", טקסט סודי שעניינו "סדר ביאת גואל צדק" וסודות הקץ, מגילה שנרשמה בראשי תיבות בלבד¹² ושהמסורת הברסלבית מספרת שבכל דור רק אדם אחד רשאי לדעת את סודה.¹³ עצם קיומה של מגילת סתרים היה נתון זמן רב בסוד, וכמעט שלא הוזכר בכתבי ברסלב. במקורות הראשונים שבהם הוזכרה המגילה בד בבד עם הסיפור על קיומה הועלתה הטענה שהמגילה אבדה או נגנבה ואיננה קיימת עוד. במחקר היו מודעים

- 5 הציטוט על פי נוסח קאריץ; מובא אצל אטקס, בעל השם, עמ' 296-297.
- 6 נושא האזטריות בחסידות ברסלב נידון בהרחבה במחקר. ראה וייס, מחקרים, עמ' 181-258; פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 10-17, 19, 51-53, 62, 111-117, 126, 127; גריץ, בעל היסורים, עמ' 19-20, וכן לסירוגין לאורך הפרק "מאמצים משיחיים", עמ' 176-211, ובעמ' 215; ליבס, התיקון הכללי, עמ' 238-261. על מעשה מהלחם כדוגמה לאזטריות ראה וייס, מחקרים, עמ' 191-192. עוד על הסוד ראה מרק, המעשה מהלחם.
- 7 וייס, מחקרים, עמ' 181-188.
- 8 פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 63-64.
- 9 וייס, מחקרים, עמ' 215-244, 248.
- 10 על המעשה מהשריון ראה מרק, המעשה מהשריון, הנ"ל, המעשה מהלחם.
- 11 פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 10-16, 202; גריץ, בעל היסורים, עמ' 15.
- 12 וייס, מחקרים, עמ' 189-214.
- 13 שיח שרפי קודש, כרך ב, אות רנח, עמ' פכ-פג. על מגילת סתרים ראה וייס, מחקרים, עמ' 189-214; פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 76-81, 202-206; א' גריץ, בעל היסורים, עמ' 180, 190-191. על הרובד הסודי בכתבים הברסלביים כמתייחס למשיחיות ראה וייס, מחקרים, עמ' 189-248; פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 10-16; ליבס, התיקון הכללי; גריץ, בעל היסורים, שם.

לחשיבותה של מגילת סתרים, אך זמן מה לא ידעו להשיב תשובה ברורה, האם המגילה אכן אבדה ואיננה עוד או שמא שרדה ונשתמרה כסוד, ובוודאי לא הכירו את המגילה עצמה ונאלצו להסתפק בהשערות בדבר תוכנה ומהותה.¹⁴ עתה, שהמגילה בידנו, מעבר לחשיבות הרבה שיש לה בפני עצמה כפנינה הגותית וחזיונית יש בידנו מפתח חשוב להבנת הגותו המשיחית של ר' נחמן ולתודעתו העצמית כצדיק בחינת משיח, שהיא מהיסודות המרכזיים ביצירתו העיונית והספרותית, באופן הנהגתו את חסידיו ובהתפתחותה של חסידות ברסלב עד עצם היום הזה.

בחלק זה (הראשון) של הספר מתוארות נסיבות אמירת המגילה; מפורט מי שמע אותה ומי העלה אותה על הכתב; ומובאות עדויות על קיומה של המגילה, על חומות הסודיות שהוקפה בהן ועל שרשרת המסירה של המגילה מימי ר' נחמן ועד היום. בסיום חלק זה נסקרים כתבי היד של מגילת סתרים המצויים בידנו.

בחלק השני מובאת מגילת סתרים עצמה, שלראשונה לאחר מאתיים שנות הסתרה רואה אור. בחלק זה מובא צילום כתב היד, ולאחריו הצעה לפענוח חלק גדול מתוך הקיצורים וראשי התיבות שהמגילה כתובה בהם. גם לאחר עמל רב נשארו אותיות, מילים ומשפטים מסוימים סתומים ובלתי מפורענחים. אני מקווה שפרסום המגילה יעורר לימוד ודיון ואולי אף חשיפה של כתבי יד נוספים, ובעקבות זאת נוכל אולי לפענח את החלקים שנותרו סתומים במגילה.

החלק השלישי מוקדש לביורור פשר המגילה. בפני הקורא נפרש החיזיון המשיחי המצוי במגילה תוך הדגשת זיקתו למכלול יצירתו והגותו של ר' נחמן ותוך ביורור הזיקה בין דמות המשיח במגילת סתרים לדמותו ופועלו של ר' נחמן מברסלב. בחלק זה ישנם גם גילויים חדשים הקשורים להתעצמות המתח המשיחי בחסידות ברסלב לקראת שנת תקס"ו, וכן לעניין מקומו של המקדש בעידן המשיחי.

בחלק הרביעי אני דן במקומה של מגילת סתרים על רקע מכלול הכתבים הסודיים של ר' נחמן. אני מנסה לברר מדוע הוטלה סודיות כה חמורה על מגילת סתרים ומה היו ההשלכות של הפיכת המגילה לסוד הן על אותם מעטים שידעו את סודה והן על אלה שלא זכו לראותה או לפענח את סתריה.

14 המחקר החשוב ביותר בנושא זה נעשה על ידי יוסף וייס במאמרו "מגילת סתרים על סדר ביאת המשיח". ואלו דבריו בסיום המאמר: "כל זמן שלא נתגלתה אותה 'מגילת סתרים' עלינו להסתפק בהשערות מועטות אלה על תוכנה על-פי הרמזים שבספרות הנדפסת. האם באמת אין הטכסט של אותו כתב-סתרים נמצא מעותק בכתיבת-יד בידי חסידי ברסלב? לכשייתגלה טכסט זה (אם ההגדה דלעיל על אובדן המגילה אינה אלא לישנא מעליא), אפשר יהיה לזהותו על-פי הסימנים שהעלינום מתוך המקורות" (וייס, מחקרים, עמ' 214). עתה, כשמגילת סתרים מצויה בידנו, מתברר שמרבית השערותיו של וייס היו נכונות ותיאוריו אכן הולמים את המגילה. הסימנים שנתן וייס מצויים במגילה, והם יכולים לשמש אישור נוסף לזיהוי המגילה כמגילת סתרים.

בסיום הספר אני דן בהדי מגילת סתרים המצויים בכתבי הפלגים השונים של חסידות ברסלב היום. דיון זה מתנהל על רקע הפריחה הגדולה של חסידות ברסלב משלהי המאה העשרים ועל רקע הנוכחות ההולכת ומתעצמת של ר' נחמן מברסלב בתרבות הישראלית העכשווית, תהליכים שפלגים מסוימים בחסידות ברסלב מקשרים בינם לבין ביאת המשיח.

1. מתי והיכן נאמרה מגילת סתרים

ההדים הראשונים לקיומה של המגילה ועדויות על הזמן והמקום שבהם נאמרה מצויים בספר "ימי מוהרנ"ת"¹⁵. זהו ספרו האוטוביוגרפי של ר' נתן מנמירוב, שהובא לדפוס לאחר פטירתו על ידי ר' נחמן מטשעהרין.¹⁶ נראה שהדברים הנוגעים למגילת סתרים לא היו כלולים בספר שאותו כתב והכין ר' נתן אלא הם תוספת שהביא "המעתיק", ר' נחמן מטשעהרין, מתוך כתבי יד נוספים של ר' נתן שהיו ברשותו. ואלה הדברים:

אמר המעתיק ראיתי להעתיק מה שמצאתי באמתחת הכתבים...
 עוד מצאתי כתוב שם וזה לשונו, שנת תקס"ו לפ"ק יום ראשון ה' מנחם אב שמענו מפיו הקדוש כל סדר ביאת הגואל צדק במהרה בימינו...
 עוד מצאתי כתוב וזה לשונו, ביום ראשון הסמוך נסע מפה על האוקריינע¹⁷ והיינו מלוין אותו עד שיצא מלאדיזין ושם כשיצא מלאדיזין ישבנו על העגלה שלו ואז בדרך הנסיעה גילה לנו סוד הנכתב כאן דברים אשר לא נשמעו מעולם וכו' (היינו כל סדר ביאת הגואל-צדק הנ"ל...) וסיים: והרבה נשכח מיד ולא נכתב כלל כי סיפור ענין זה שהיה בערך שני שעות. וצוה שלא לדבר מזה ולכתוב ברמז ותיכף נשכח הרוב כי לא נכתב מיד.
 אחר כך כתוב שם מה ששמעו עוד הפעם בענין זה ביום ששי ערב שבת קדש ח' מנחם [אב] שנת תקס"ט פה ברסלב וכו'... אשרינו שזכינו לשמוע דברים גנוזים כאלה אשר לא נשמעו מעולם (עד כאן העתקתי מכתבת יד הנ"ל).¹⁸

15 ימי מוהרנ"ת, חלק ראשון, יא, עמ' כ-כא. וייס עסק בהרחבה בבירור מקור זה ובמקבילה שלו בספר אבני"ה ברזל, שנביא בהמשך. הדיון כאן נשען על מסקנותיו, שאת רובן אני מקבל.

16 את ימי מוהרנ"ת חלק ראשון הביא הרב נחמן מטשעהרין לדפוס בשנת תרל"ו בלמברג. בשנת תרס"ג נדפס הספר שנית בלמברג על ידי ר' ישראל היילפערין ונחום יהודא ב"ר אהרן שלמה. חלק שני הודפס לראשונה על ידי ר' ישראל היילפערין בשנת תרס"ד בירושלים. ראה על כך נוה צדיקים, עמ' קלח-קלט.

17 על טיב נסיעותיו השונות של ר' נחמן ועל נסיעתו הקבועה מדי שנה בתקופה זו ברחבי אוקראינה ראה וייס, מחקרים, עמ' 199-200.

18 ימי מוהרנ"ת, חלק ראשון, יא, עמ' כ-כא.

אנו למדים ש"הקונטרס הנקרא מגלת סתרים" מכיל שיחות של ר' נחמן בנושא סדר ביאת גואל צדק שנאמרו בשתי הזדמנויות שונות. משתמע שאין מדובר באותה שיחה ממש שנאמרה פעמיים, שכן השיחות מובאות זו לאחר זו ואינן משולבות לטקסט אחד. החלק הראשון נאמר תוך כדי נסיעה בעגלה ביום ראשון, ה' במנחם אב תקס"ו, ועליו נאמר ש"תכף נשכח הרוב כי לא נכתב מיד". החלק השני נאמר בעיר ברסלב ביום שישי, ח' במנחם אב תקס"ט.

2. חומות של סודיות: על זרגת האזוטריות של מגילת סתרים ועל שלשלת המסירה

השיחה הראשונה

למי נאמרה מגילת סתרים ומי היה רשאי לדעת את סודה? ר' נתן מספר על שמיעת המגילה בגוף ראשון רבים, אך איננו מפרט מי שמע עמו את השיחה הראשונה ומי שמע עמו את השנייה. מסורות המשלימות פרטים אלו מובאות בספרו של ר' אברהם חזן "כוכבי אור":¹⁹

בעת אשר גילה למוהרנ"ת ז"ל ולרבי נפתלי ז"ל²⁰ הסוד הכמוס מענין ביאת הגואל, ישב אז גם חתנו רבי יוסף ז"ל סמוך ודבוק אליו ממש, וגם שני אנשים מטעפליק עמדו אז על מדרגות העגלה, מזה אחד ומזה אחד, ופניהם לאדמו"ר זצ"ל בכל עת הנסיעה [שנסעו אז מלאדיזין לטעפליק], וקולו ז"ל בעת שדיבר כל זאת, נפסק בנפלאות כאלה, עד שלא נודע כלל לחתנו ולשני האנשים הנ"ל אם הוא מדבר עם מוהרנ"ת ז"ל ורבי נפתלי ז"ל שישבו לנגדו. ושמעתי זאת מפי כמה אנשים וגם מאבי²¹ הריני כפרת משכבו, ששמעו מפי הנ"ל, אשר היו רגילים לספר זאת בכל פעם.²²

מתברר שהשומע הנוסף שהיה רשאי לשמוע את מגילת סתרים באמירתה הראשונה היה ר' נפתלי מנמירוב, שהיה מתלמידיו הקרובים של ר' נחמן וידידו הטוב של ר' נתן. שלושת האנשים האחרים, אף שהיו עמם באותה עגלה, באורח פלא לא שמעו או לא קלטו דבר מתוך דברי ר' נחמן.

בספר "אבני"ה ברזל", שפורסם בשנת תרצ"ה על ידי ר' שמואל הורוביץ, מלוקטות מסורות ששמעו תלמידי ר' אברהם חזן וביניהם הר' לוי יצחק בנדר מפי רבם

19 על הספר, ההרחבות שנעשו לו והשמטות שנשמטו ממנו ראה אסף, ברסלב, ביבליוגרפיה, עמ' 22-23.

20 ר' נפתלי מנמירוב (וינברג) היה מהמקורבים ביותר לר' נחמן וידידו הקרוב של ר' נתן מנמירוב; נפטר בשנת תר"ך. עוד על דמותו ראה גידולי הנחל, עמ' פא.

21 אביו הוא ר' נחמן מטולטשין, תלמידו של ר' נתן.

22 כוכבי אור (תשכ"א), כא, עמ' נ-נא. ראה גם שיח שרפי קודש, חלק א, שכח, עמ' קמו.

בעת שהותם המשותפת באומן. בספר מובאת מסורת זו:

מגילת סתרים הראשון, בעת שנסע רבינו זצוק"ל בדרך מלאדיזשין לברסלב. ועברו קאזאקין והתחיל רבינו זצ"ל לדבר ממדינת רוסיא ומה שיהיה עד ביאת הגואל ומביאת הגואל עד תחית המתים. וישב אצל רבינו זצוק"ל הר' יוסקא חתנו עם מוהרנ"ת והר' נפתלי זצוק"ל ושני אנשים מטעפליק ישבו על המדריגה של העגלה מזה ומזה. אח"כ רצה מוהרנ"ת לחזור איזה דיבור עם הר' יוסקי וראה מוהרנ"ת שאינו יודע כלום, רק סיפר שזאת שמע שאמר רבינו זצוק"ל לבסוף א ביום מיט גילדענע בלעטער [עץ עם עלי זהב]. וגם שני האנשים מטעפליק לא שמעו כלל, וכשראו הר' נתן ור' נפתלי זאת, הבינו שרבינו זצוק"ל רוצה שיהיה בסוד וכן הי' [ה]. וע"כ [ועל כן] כתב מוהרנ"ת המגילת סתרים בראשי תיבות.²³

תיאור המשתתפים והמקום מקביל ומשלים לתמונה שעולה מתוך "ימי מוהרנ"ת" ו"כוכבי אור" למעט שתי נקודות שבהן מתגלות סתירות בין המקורות. הנקודה הראשונה, השולית יותר מבחינתנו, היא כיוון הנסיעה: מלדיזין לטעפליק על פי "כוכבי אור", מלדיזין לברסלב על פי "אבני"ה ברזל".²⁴ הנקודה השנייה עקרונית יותר, והיא נוגעת לשאלה, באיזה אופן נקבע אופייה האוטורי של המגילה. ב"ימי מוהרנ"ת" מובא "וצוה, שלא לדבר מזה ולכתב ברמז", ומשתמע מכאן שר' נחמן עצמו הוא שציווה לשמור את דבר המגילה בסוד והוא שהורה לכתוב אותה בדרך רמז; לעומת זאת מהתיאור של "אבני"ה ברזל" עולה שר' נחמן לא אמר דבר וחצי דבר על סודיות המגילה, אלא זוהי המסקנה שר' נתן ור' נפתלי הסיקו מדעת עצמם, מתוך העובדה הפלאית שהאנשים האחרים שהיו אתם באותה עגלה לא שמעו דבר משיחתו של ר' נחמן.²⁵

ייתכן שאפשר לדייק בלשון ר' אברהם בר' נחמן ולומר, שהביטוי וכן היה, שלכאורה מספר לנו מה קרה לאחר מכן, מלמד שלאחר מכן אכן ר' נחמן עצמו ציווה ואמר שהוא "רוצה שיהיה בסוד". אם כך, היו שני שלבים בעניין זה. בשלב הראשון הבינו ר' נתן ור' נפתלי מדעתם, שר' נחמן רוצה שמגילת סתרים תישמר בסוד; ולאחר מכן, ביזמה של ר' נחמן או מתוך פנייה ושאלה של ר' נפתלי ור' נתן, הבהיר ר' נחמן שאכן רצונו שהמגילה תישמר בסוד.

23 אבני"ה ברזל, עמ' כט-ל. יוסף וייס עסק בהרחבה בהשוואה וניתוח המסורות המובאות בספרים ימי מוהרנ"ת, כוכבי אור ואבני"ה ברזל בנוגע למגילת סתרים, ואני מקבל את מרבית מסקנותיו ונסמך עליהן. ראה וייס, מחקרים, עמ' 189-214.

24 ויש להעדיף את עדות כוכבי אור, המוכחת מתוך ימי מוהרנ"ת. ראה על כך וייס, מחקרים, עמ' 208-209.

25 ועמד על כך כבר יוסף וייס. ראה שם, עמ' 208.

בשנת תשמ"ח יצא לאור הספר "שיח שרפי קודש", ובו ליקוט של מסורות ברסלבויות שעברו בעל-פה ונשמעו מפי ר' לוי יצחק בנדר, מתלמידיו של ר' אברהם חזן והמנהיג הבולט של חסידות ברסלב בארץ ישראל עד פטירתו בשנת תשמ"ט. בכרך הראשון הודפס מחדש הספר "אבני"ה ברזל", שכן "עלה בידינו להביא נוסח מתוקן מהרבה שינויים של הספר היקר 'אבני"ה ברזל' אשר כפי הנאמר בהקדמתו הסתמך מחברו הרה"ח ר' שמואל הורוויץ ז"ל על הנמסר מפי הרה"ח ר' לוי יצחק שליט"א ורוב רובם של השיחות הנכתבים כאן נשמעו מפיו לבד",²⁶ וזה נוסח הדברים המובא שם:

מגילת סתרים הראשון, נאמר, בעת שנסע רבנו זצוק"ל בדרך מלאדיזין לברסלב, ועברו חיילים הנקראים קוזקים, והתחיל רבנו זצ"ל לדבר ממדינת רוסיא, ומה שיהיה לעתיד כל סדר השתלשלות הגאולה, וישב אצל רבנו זצוק"ל חתנו, רבי יוסקא, עם מוהרנ"ת ורבי נפתלי זצוק"ל, וצוה רבנו למוהרנ"ת ורבי נפתלי, שלא יספרו זאת לשום אדם, ועל רבי יוסקא אמר רבנו: עליו אני ערב ואחראי²⁷ וכן הוה. כשרצה אחר-כך מוהרנ"ת לחזור איזה דבור עם הרב, רבי יוסקא, ראה שאינו יודע כלום, רק ספר, שזאת שמע, שאמר רבנו זצוק"ל לבסוף: "א בויס מיט גילדענע בלעטער [עץ עם עלי זהב]", וגם השני אנשים מטעפליק לא שמעו כלל.²⁸

נוסח זה של המסורת עולה בקנה אחד עם הקביעה ב"ימי מוהרנ"ת", שר' נחמן מברסלב הוא שקבע במפורש את אופייה הסודי של מגילת סתרים. לא נראה שהניסוח המסוים של הדברים הוא לשונו של ר' נחמן, שכן השימוש במונח אחראי אינו הולם את לשונו ואת לשון תקופתו. קושי נוסף בניסוח המתוקן של מסורת זו הוא היותה דומה באופן מעורר תמיהה למה שהתרחש לאחר שר' נחמן סיפר את המעשה הסודי המכונה המעשה מהלחם.²⁹ וכך מובא בקונטרס "השמטות מחיי מוהר"ן":

26 שיח שרפי קודש, חלק א, עמ' ו-ז. ר' אברהם וייצהנדלר, שכתב את הספר "שיח שרפי קודש", טען בפניי שעבר עם ר' לוי יצחק בנדר על הספר אבני"ה ברזל שיחה שיחה, והתיקונים וההשלמות של ר' לוי יצחק הם המקור הבלעדי לנוסח המתוקן של אבני"ה ברזל המופיע בשיח שרפי קודש. השיחות עם ר' לוי יצחק הוקלטו ונשמרו, אך אינן בידי. מאחר שהשיחות עם ר' לוי יצחק נערכו בידיש, ייתכן שיש מקום להשוות הקלטות עם השכתוב שלהן בשיח שרפי קודש, שכן תהליך השכתוב כלל גם תרגום מידיש לעברית ועריכה של הדברים, וכאן יש מקום לשיקול הדעת ולהבנות שונות.

27 גם בספר תולדות מוהרנ"ת של ר' קרמר מובא בלשון דומה: "רבינו הזהיר את מוהרנ"ת ור' נפתלי לא לגלות מאומה מכל אשר שמעו בהוסיפו: 'שהאחרים לא יספרו — לזאת אדאג אני...' (תולדות מוהרנ"ת; חלק ג, פרק יב, עמ' קיד). נראה שתיאור זה לקוח מניסוח הדברים בספר שיח שרפי קודש.

28 שיח שרפי קודש, חלק א, תקכב, עמ' רל.

29 על חיבור זה ראה מרק, המעשה מהלחם.

א"ה [אמר המעתיק] שמעתי בשעה שאמר אתם ערבים ז"ל [זה לזה] שלא לספרה לזר עמד שם א' [חד] שהיו יראים ממנו שלא יספרה לזר מחמת שהיה איש מפטפט בדברים אך לא אמרו כלום מחמת שהיו יראים מרבינו ז"ל אך במחשבתם חשבו זאת. ענה רבינו ז"ל ואמר בעדו אני ערב ואח"כ התחילו לחקור אצל האיש הנ"ל אם יודע מזה המעשה ולא ידע כלל מזה הסיפור הנ"ל. והבינו שזהו שאמר רבינו ז"ל בעדו אני ערב כי עשה שלא ידע כלל מכל הסיפור הזה.³⁰

במעשה מהלחם ההתחייבות של ר' נחמן להיות ערב עבור המפטפט הולמת היטב את ההקשר, שכן באמירה זו מסייג ר' נחמן את הערבות ההדדית על שמירת הסוד שהטיל על הנוכחים ופותר אותם מערבות ביחס לאיש המפטפט, לעומת זאת בעניין מגילת סתרים לא נדרשה ערבות הדדית ולא עלה חשש מצד השומעים שמא ר' יוסקא יפר את הסודיות. ייתכן אפוא שסיום שיחה סודית אחת הועבר בטעות גם לסיום שיחה סודית אחרת. מסתבר אפוא שבידי ר' לוי יצחק בנדר לא הייתה מסורת עם ציטוט מדויק של דברי ר' נחמן, אלא רק מסורת האומרת שר' נחמן עצמו אסר במפורש לגלות את מגילת סתרים. מסורת זו והצורך ליישב את הסתירה בין המסופר ב"אבני"ה ברזל" לבין המסופר ב"ימי מוהרנ"ת" הם שהובילו לתיקון הנוסח ולהוספת דברי ר' נחמן אף שהדברים לא נמסרו בלשון זו ממש.

מלשונו הברורה של ר' נתן ב"ימי מוהרנ"ת" ומבירור המקורות האחרים עולה אם כן, שר' נחמן עצמו הוא שאסר את גילוי מגילת סתרים. ר' נתן, ברצותו כנראה לברר את הנוסח המדויק של הדברים, פנה לר' יוסקא כדי לשחזר בעזרתו את השיחה, מתוך ההנחה המתבקשת שאף הוא בסוד העניינים; אך אז התברר לו שר' יוסקא לא קלט דבר מתוך הנאמר, וכך גם שני אנשי טעפליק האחרים שהיו בעגלה אך הפכו ירשמים לשעה.

השיחה השנייה

גם ביחס לאמירה השנייה של מגילת סתרים אנו מוצאים, שר' נחמן הקפיד על כך שרק ר' נתן ור' נפתלי ישמעו את הדברים ושהמגילה לא תגלה לאיש זולתם. כך מסופר בספר "אבני"ה ברזל":

אחר-כך קרא אותם [את ר' נתן ור' נפתלי] ופתח את הדלת של הבית-המדרש, שהיה אצל בית-רבנו ז"ל, ואז היה הרב מברסלב בבית-המדרש ולא רצה רבנו זצ"ל שיהיה בעת הסיפור; וכיון שפתח רבנו זצוק"ל את הדלת, פתח הרב הנ"ל את הדלת השנייה ויצא לחוץ. אז הלך רבנו זצוק"ל תיכף ומיד וסגר את הדלת וסיפר להם שנית את המגילת סתרים.³¹

30 השמטות מחיי מוהר"ן, עמ' קצה.

31 אבני"ה ברזל, סעיף לב, עמ' לא. וכן שיח שרפי קודש, חלק א, סעיף תקכג, עמ' רל.

הרב מברסלב הוא ר' אהרן מברסלב, שהיה אחד מהחסידים הקרובים ביותר לר' נחמן. ר' אהרן זכה לשבחים רבים מפי רבו; ר' נחמן אף פעל למנות אותו כרבה של ברסלב.³² הסתרת המגילה מר' אהרן מפתיעה, שכן ר' אהרן לא רק שהיה מהמעגל הקרוב של החסידים אלא היה אחד משני החסידים שבהם בחר ר' נחמן לגלות להם את הסיפור הסודי המכונה מעשה מהשריון.³³

הסתרת המגילה אף מאותם יחידי סגולה ששאר הסודות הברסלבים גלויים להם משתלבת במסורת הברסלבית על רמת הסודיות הייחודית של מגילת סתרים, שעליה נאמר ש"כך מקובל מרבנו, שאחד בדור צריך לדעת מזה",³⁴ ושר' נתן לא גילה את מגילת סתרים לשום אדם בחייו מאחר שר' נפתלי עוד היה בחיים וידע את סוד המגילה.³⁵

רמת הסודיות הגבוהה משתקפת לא רק בצמצום מעגל השותפים לסוד, אלא גם באופן שבו העלו את המגילה על הכתב. מידע חשוב בעניין זה מובא ב"ימי מוהרנ"ת", בדברי המביא לדפוס, ר' נחמן מטשעהרין, על סמך דברים שמצא באמתחת הכתבים של ר' נתן.³⁶

ואז... גילה לנו סוד הנכתב כאן דברים אשר לא נשמעו מעולם וכו' (היינו כל סדר ביאת הגואל-צדק הנ"ל ונכתב שם הענין ברמיזא בעלמא ובדרך נוטריקון וראשי-תבות ומזהיר מאד שלא להעתיק זה הקונטרס הנקרא מגלת סתרים ומכל-שכן שלא להדפיסו, אף על פי שנכתב ברמיזא גם זה חלילה לגלות וכו').³⁷

המגילה, אם כן, כתובה במעין כתב סתרים: בראשי תיבות, בנוטריקון וברמז. כתיבה המבטיחה שגם אם המגילה תיחשף לעיני מי שאינו אמור לראות אותה, קשה או בלתי אפשרי יהיה להבין את תוכנה ללא הסבר נלווה מפי אדם היודע את סודה ופשרה. על אף הסתרה זו גם את הטקסט הסתום, ללא הוספת פירוש ופענוח, "חלילה לגלות". החומרה היתרה מתגלית גם בכך שהאזהרה איננה מתייחסת אך ורק להדפסה של מגילת סתרים, ולגילוי המגילה למי שלא בא בסודה, אלא משתמע שהיא כוללת גם אזהרה שלא ליצור העתק נוסף, אפילו בכתב יד, של המגילה. כבר הערנו, שמהלשון

32 ר' אהרן נולד בשנת תקל"ה והתקרב אל ר' נחמן עוד בהיותו במדודיווקע. נפטר בשנת תר"ה. עוד עליו ועל השבחים שהרעיף עליו ר' נחמן ראה למשל שיח שרפי קודש, חלק שני, רסד, עמ' פה. וכן גידולי הנחל, עמ' יב. וראה גם את הגהתו של מנדל פייקאד' אצל וייס, מחקרים, עמ' 209 סוף הערה 33.

33 שיחות הר"ן, קמא, עמ' קעד-קפא. על המעשה מהשריון ראה מרק, המעשה מהשריון.

34 שיח שרפי קודש, חלק ב, רנח, עמ' פג.

35 שם, עמ' פב-פג.

36 ראה לעיל הערות 15, 16.

37 ימי מוהרנ"ת, חלק ראשון, יא, עמ' כ.

המובאת בהמשך הדברים "וצוה שלא לדבר מזה ולכתוב ברמז"³⁸ עולה, שר' נחמן הוא שקבע את האופי האזוטרי החמור של המגילה והוא שהורה שהעלאת הדברים על הכתב תיעשה אך ורק ברמיזה ולא במפורש.³⁹

אנו למדים אפוא, שמגילת סתרים היא הסוד המסווג ביותר בחסידות ברסלב ממכלול החומרים שיצאו מתחת ידי ר' נחמן ושרדו בידי חסידיו. ישנם חומרים שר' נחמן החליט על הסתרה מלאה שלהם, כגון הספר הגנוז והספר השרוף, שגניזתם היא מוחלטת ואין הם מצויים בידי איש.⁴⁰ ישנם חומרים סודיים אחרים, כגון "מעשה מהלחם" המכונה גם "מעשה מקבלת התורה", או "מעשה מהשריון", שר' נחמן ציווה לדאוג שישמרו ויעברו לדורות הבאים אך מאידך גיסא הורה "שלא לספרה לזר"⁴¹ וש"לא יגלו כי אם ליחידי סגולה".⁴² חומרים אלו נשמרו בסוד מפני אלו שאינם נמנים עם חסידות ברסלב אך גם הודרו מידיעתם של רוב רובם של חסידי ברסלב.⁴³ במקרים אלו אין מדובר בגניזה מוחלטת של החומר אלא בהפיכתו לחומר אזוטרי המיועד לקבוצה מסוימת של "יחידי סגולה", שלהם מותר ואף חובה לגלות את הסיפורים הסודיים. מגילת סתרים, על פי הוראת ר' נחמן, הועלתה על הכתב בדרך רמז וסוד, כאשר המגילה אמורה להישמר כעותק יחיד שאין לגלותו אף לא לקרובים שבקרובים. רק אדם אחד בכל דור אמור לדעת את המגילה ולהעביר אותה לדור הבא אחריו.

אבדן המגילה

המסורת הברסלבית מספרת, שהסיווג האזוטרי החמור שקבע ר' נחמן למגילה נשמר בקפדנות עד כדי כך, שבשלב מסוים נראה שהמגילה עצמה אבדה ולא נותר איש היודע את סודה. בספר "ימי מוהרנ"ת", לאחר הדיון במגילת סתרים שממנו משתמע שהמגילה הייתה באמתחת הכתבים שהייתה תחת ידי ר' נחמן מטשעהרין, מוסיף המחבר את הדברים האלה:

ואחר הסתלקותו הקדושה של הרב רבי נתן זכרונו לברכה בימים לא כבירים, נגנבו ונאבדו הכתבים הקדושים של מגילת סתרים הנ"ל ועדיין לא נודע מקומם איו, וחבל על דאבדין וכו'.⁴⁴

38 שם, שם.

39 ראה על כך וייס, מחקרים, עמ' 201.

40 למעט חלקים קטנים מהם שהוטמעו בתוך ספרים אחרים שפורסמו. על הספר הגנוז ראה פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 63-64. על הספר השרוף ראה וייס, מחקרים, עמ' 215-244.

41 ראה מרק, המעשה מהלחם, עמ' 422.

42 ראה מרק, המעשה מהשריון.

43 ראה וייס, מחקרים, עמ' 191 הערה 7.

44 ימי מוהרנ"ת, חלק ראשון, יא, עמ' כא.

בשנת תשכ"ט (1969) היסס יוסף וייס בשאלה, האם "יש לנו כאן שוב טכסיס מטכסיסי ברסלב, להכחיש את מציאותם של טכסטים, שהיו שמורים וגנוזים אצלם יפה?", או שמא אכן אבדה מגילת סתרים ואיננה עוד. וייס חותם דבריו בתקווה ש"אפשר כי ימים ידברו".⁴⁵

עדויות לקיומה של המגילה

ואכן באותה שנה שכתב וייס את דבריו פרסם חסיד ברסלב, הר' נתן צבי קעניג, את ספרו "נוה צדיקים", העוסק בתיאור הספרות הברסלבית לדורותיה. במסגרת תיאורו את מגילת הסתרים הוא מביא את דברי ר' נחמן מטשעהרין שהבאנו לעיל על אבדן המגילה, אך מוסיף וכותב:

והנה ידוע בין אנ"ש [אנשי שלומינן] כי הגה"ח [הגאון החסיד] ר' אברהם בר"נ [בן ר' נחמן] מטולטשין זצ"ל, בעמ"ח [בעל מחבר] ספר "ביאור הליקוטים", ידע את הנכתב ב"מגילת סתרים". ואפשר שמצאו אח"כ את הכתבים או שנמצאו עוד בימי ר"נ מטולטשין זצ"ל והוא מסרם לבנו. וכן הרה"ח ר' אלטער מטעפליק,⁴⁶ חתן הר"ר נחמן מטולטשין זצ"ל וגיסו של ר' אברהם זצ"ל היו לו גם הכתבים, והעתיקם בכרך מיוחד יחד עם שאר ההשמטות מספר "חיי מוהר"ן" ושאר ספרים היכן שנשמט דבר וחצי דבר. וזה לשונו שם: העתקה מקונטרס הנקרא "מגילת סתרים" מכתבת ידי מוהרנ"ת זצוק"ל אות באות, אשר מוהרנ"ת הק' [דוש] שמע מפי אדמו"ר הק' הנמ"ח [הנחל נובע מקור חכמה] כל סדר ביאת הג"צ [גואל צדק] שיבוא ב"א [במהרה אמן]. והעתקתי העתקה הזאת מכרך א' [אחד] מספר "חיי מוהר"ן" אשר היה אצל ר' נפתלי ז"ל ובכרך היה כתיבת ידי מוהרנ"ת זצ"ל, ע"כ.⁴⁷

45 וייס, מחקרים, עמ' 203. דבריו אלו פורסמו תחילה בקרית ספר בשנת תשכ"ט; ראה וייס, מגילת סתרים.

46 שמו המלא היה ר' משה יהושע בושיליאנסקי, ור' אלטר היה כינויו. אביו, ר' אשר זעליג מטעפליק, היה תלמיד של ר' נתן, והוא עצמו היה תלמידו ויד ימינו של ר' נחמן מטשעהרין. ראה עליו ר' נח הלוי שטרנפלד, גידולי הנחל, עמ' יג-יד.

47 נוה צדיקים, עמ' עח-עט. ראה הערת המהדיר מ' פייקאז' אצל וייס, מחקרים, עמ' 203 הערה 22. וראה גם פייקאז', חסידות ברסלב, עמ' 78-79.

**ר' אלטר טפליקר בפתח הציון של ר' נחמן מברסלב
(את המבנה מעל הקבר בנתה אשתו השנייה של ר' נחמן)**

מדברי המחבר, ר' נתן צבי קעניג, מוכח שהעתק של מגילת סתרים נמצא תחת ידו ועל כן הוא יכול לצטט מתוכו את הקדמת המעתיק לכתב היד ובהמשך מעתיק הוא משם כמה שורות נוספות. את התמיהה, מדוע אם כך דיווח ר' נחמן מטשעהרין על אבדן המגילה וקונן "וחבל על דאבדין ולא משתכחין", והמגילה עדיין קיימת, מסביר הר' קעניג בכך, שאכן היה שלב מסוים שבו אבדה המגילה אך לאחר מכן היא שבה ונמצאה. ההסבר מובא כהשערה בלבד, "ואפשר", ואין הוא מסתמך על מסורת ברסלביית כלשהי; על כן יש טעם להעלות השערות חלופיות לפתרון תמיהה זו – כגון האפשרות שהציע וייס, שדברי ר' נחמן מטשעהרין נועדו להוריד את רמת ההתעניינות במגילת סתרים ולהסתיר את קיומה, אפשרות שמקבלת חיזוק מגילוי העובדה, שהמגילה אכן מצויה גם היום בקרב חסידי ברסלב.

"רק אחד בדור צריך שידע מזה"

תמונה שונה במקצת על השתלשלות מסירת המגילה מתוארת בספר "שיח שרפי קודש":

מקובל היה מרבנו, שבעת שגילה למוהרנ"ת [מורנו הרב ר' נתן] ורבי נפתלי

את מגלת הסתרים, הזהירם, שיזהרו שלא יפרסמו את מגלת הסתרים, ורק אחד בדור צריך שידע מזה, ועל כן לא מסרו וגילה אותו מוהרנ"ת לשום אדם בחייו, כי רבי נפתלי היה חי עדיין בעת פטירתו, אחר־כך גילה אותו רבי נפתלי לרבי אהרן ליפועצקער ז"ל,⁴⁸ שהיה איש קדוש מאד ונולד מברכתו של רבנו,⁴⁹ והוא מסרו אחר־כך לרבי אברהם בן רבי נחמן ז"ל, לפני פטירתו של רבי אברהם בן רבי נחמן, בעת שכבר היה חולה מאד, נכנסה האשה צירל, בתו של רבי אהרן, אל רבי אברהם, ואמרה לו, שישתדל למסור למישהו את מגלת הסתרים, כי כך מקובל מרבנו, שאחד בדור צריך לדעת מזה, אולם רבי אברהם היה אז כבר חולה מאד ואבד כבר את כח הדבור (ולא נודע אם מסרו ולמי מסרו).⁵⁰

בכתב יד המכונה "שיחות מאנ"ש", והמכיל העתקות מכתבי יד שונים וביניהם העתקה של מגילת סתרים,⁵¹ מובאת מסורת זו בלשון שונה מעט:

ר' אהרן לופאבצקי היה מתלמידי מוהרנ"ת ובסוף ימיו היה סגי נהור. ובתו צירל היתה אומרת שהיא יודעת שאביה ידע את המגילת־סתרים והוא לימדה לר' אברהם בר' נחמן (ר' נחמן עצמו לא ידע המגילת סתרים כי מוהרנ"ת לא לימדה לאף אחד, ור' אהרן הנ"ל ידע מסתמא על־ידי ר' נפתלי) ובשעת הסתלקות ר' אברהם בר' נחמן באה צירל הנ"ל וצעקה היות ושמעיה מאביה שאחד בדור צריך לדעת המגילת סתרים ולמה אינו מלמדה לשום אדם כשהוא ילך מהעולם אף אחד לא ידע, אבל הי' [ה] מאוחר מדי כי כבר ניטל ממנו כח הדיבור.⁵²

בתיאור זה של שלשלת המסירה אין שלב שבו אבדה המגילה, וממילא אין שלב שבו נמצאה מחדש. מסירת המגילה מדור לדור, עד לר' אברהם בר' נחמן [חזן], עברה באופן רציף וללא תקלות.

מסורת זו מעוררת מספר שאלות. מדוע אין ר' נחמן מטשעהרין נכלל ברשימת יודעי המגילה, והרי העיד על עצמו שראה את המגילה ושהייתה זמן מה תחת ידיו? ייתכן

48 גם ממסורות נוספות עולה שר' נפתלי מסר לר' אהרן את מגילת סתרים. כך למשל מובא במקום אחר בשיח שרפי קודש: "פנה פעם רבי אהרן ליפועצקער ז"ל אל רבי נפתלי ז"ל ואמר לו: 'אתם הרי שמעתם מרבינו את ה'מגילת סתרים'. היכן עומד הענין זוי האלט דאס?' ענה לו רבי נפתלי בנחישות: לומד הנך לפחות הרבה את ספרו של רבנו... יש לנו בקבלה מרבנו ז"ל שאמר: 'כשיתקבל ספרי בעולם אפשר כבר להתכונן למשיח'... אחר כך בזמן אחר מסר לו את ה'מגילת סתרים'" (שיח שרפי קודש, חלק ג, קפז, עמ' פג).

49 ר' אהרן ליפועצקער היה מתלמידי ר' נפתלי. ראה עליו גידולי הנחל, עמ' י-יא; ימי התלאות (תש"ס), עמ' מה. להדים נוספים למסורת זו ראה ר' נפתלי זצ"ל.

50 שיח שרפי קודש, חלק ב, רנח, עמ' פכ-פג. לתיאור דומה המובא על ידי ר' נתן אנשין בשם "אומרים היו אנ"ש" ראה ר' אברהם בר' נחמן זצ"ל.

51 על כתב יד זה ראה להלן בפרק זה, כתב יד שיחות מאנ"ש.

52 שיחות מאנ"ש, סעיף לה.

שדווקא עדותו על כך שמצא את המגילה באמתחת הכתבים ולא שקיבלה ולמדה באופן ישיר מר' נתן, וכן העובדה שהמגילה שהייתה תחת ידו אברה או נגנבה, הן שמונעות את האפשרות לראות בו חוליה בשלשלת המסירה של המגילה. ר' נחמן מטשעהריץ גילה את המגילה באקראי ולא העבירה לאיש, ולכן אינו חלק משלשלת המסירה. קושי נוסף בתיאור זה הוא הטענה, שר' אברהם בר' נחמן היה האחד בדור שידע את המגילה ואיש מלבדו לא ידעה. ראינו לעיל שכתב היד שהיה בידי ר' נתן צבי קעניג ושמןנו ציטט בספרו "נוה צדיקים" הוא העתקה של מגילת סתרים שעשה ר' אלטר טפליקר; ואם כך, הרי גם ר' אלטר היה בסוד המגילה — ומדוע לא אוזכר אף הוא בשלשלת המסירה? לכאורה תיאור זה אף מתעלם מן העובדה שהמגילה עדיין קיימת והיא מצויה גם היום בידי חסידי ברסלב, או שאין עובדה זו ידועה לו. שאלות אלו מעמידות בספק את ערכה של מסורת ציורית זו כתיאור נאמן של שלשלת מסירת מגילת סתרים. בהמשך אשוב למסורת זו, ואציע דרך שבה היא יכולה להשתלב עם מכלול הפרטים הנוספים שאנו יודעים על שלשלת המסירה.

הוצאת המגילה מאוקראינה

הספר "אומן, כך נפרצה הדרך", שראה אור בשנת תשס"א, מתאר את סיפור העליות לקברו של ר' נחמן באומן שעלו ר' גדליה פליער⁵³ ורעיו בשנים תשכ"ב-תשכ"ו, שנים רבות טרם הוסר מסך הברזל הסובייטי. תוך כדי תיאור העליות מתברר פרק נוסף בתולדות מגילת סתרים, פרק העוסק בהוצאתה של מגילת הסתרים מאוקראינה ובגלגולי המגילה בקרב חסידי ברסלב בדור האחרון. כך מתאר ר' גדליה פליער את הנסיבות שבהן קיבל מר' יחיאל מיכל דורפמן⁵⁴ כתבים הכוללים את מגילת סתרים:

דבר ראשון נתן לי ספר קטן כתוב בכתב יד שנכתב על ידי ר' אלטר טפליקער ע"ה, בו היו כתובים הרבה דברים שכבר נדפסו בספר כוכבי אור, והרבה דברים אחרים שלא נדפסו בכלל. ר' מיכל קיבל את הספר מר' אברהם שטרינהארץ⁵⁵ כשביקר בביתו, לפני נסיעתו לארץ ישראל, ספר מאד נדיר, "הספר הזה" — אמר ר' מיכל — "מאד יקר לי אבל אם אני אשאר ברוסיה אין מה לעשות אתו כאן".⁵⁶

53 ר' גדליה פליער נולד בארצות הברית, התקרב לחסידות ברסלב דרך ר' צבי אריה רוזנפלד, ומתגורר היום בירושלים.

54 מחסידי ברסלב הבודדים שהמשיכו להגיע לקברו של ר' נחמן תחת השלטון הקומוניסטי וממארגני המניין הברסלבי באומן בראש השנה. היום הוא "זקן אנ"ש", ראש ישיבת האור הנעלם, שהיא הישיבה המרכזית של ברסלב בשכונת מאה שערים בירושלים.

55 ראה עליו להלן נספח ב, הערה 13.

56 אומן, כך נפרצה הדרך, עמ' 102.

הרצון לחלק את הספר הנדיר ולהוציאו מחוץ לגבולות השלטון הקומוניסטי נבע מתוך המציאות הקשה שבה היו שרויים יהודי אוקראינה בפרט ומזרח אירופה בכלל באותה העת. כל פעילות בענייני יהדות הייתה עלולה להעמיד את העוסקים בה בסכנה חמורה, והאפשרות לחיות חיים יהודיים הלכה והצטמצמה. ר' מיכל חשש שמא לא ישרוד דור המשך לחסידי ברסלב בברית המועצות ושמא לא יהיה למי להעביר את הספר יקר הערך.⁵⁷ במקום אחר בספר מובאים פרטים נוספים על הספר שקיבל ר' גדליה פליער מר' מיכל דורפמן:

כבר הזכרתי שר' מיכל שיחי' נתן לי ספר בכתב יד של ר' אלטר טפליקער זצ"ל הי"ד, ושם יש דברים רבים שלא נדפסו שרבינו אמר לר' נתן ור' נפתלי תלמידיו מה יקרה באחרית הימים. כמו כן אמר לר' נתן שיכתוב הכל בראשי תיבות, ושלא יספר לאף אחד מה ששמע, ובכל דור יהיה למישהו את הספר הזה שיעבור מיד ליד, וזה נקרא מגילת סתרים הקצר. חלק מזה היה בספר שר' מיכל נתן לי. כשבאתי לא"י והראיתי את הספר לר' הירש לייב,⁵⁸ אמר לי שזה שלו, משום שר' אלטר טפליקער כתב את הספר, והשאירו אצל בנו,⁵⁹ ור' הירש לייב קנה את הספר ממנו ב־50 רובל. כשיצא מרוסיה פחד שיקחו את זה ממנו, והשאיר את זה לר' אברהם סופר (שטרינהארץ) ע"ה, ור' אברהם נתן את זה לר' מיכל, בעל נכדתו. ר' מיכל נתן לך את הספר כדי שגיע אלי וזה שלי, אבל אל תפחד אם זה אצלך סימן שזה צריך להיות שלך, רק תתן לי להסתכל בזה, אמר לי.⁶⁰

מידע זה מאפשר לנו לנסות לשער את מסלול התגלגלותה של המגילה, או לפחות של אחת מההעתקות שלה, מימי ר' נחמן מברסלב ועד ימינו. ר' נחמן גילה את מגילת סתרים כדברים שבעל-פה לר' נתן ולר' נפתלי. ר' נתן העלה את המגילה על הכתב והשאיר אותה באמתחת הכתבים. ר' נחמן מטשעהרין, שטיפל בכתבים שנותרו לאחר מותו של ר' נתן והביא רבים מהם לדפוס,⁶¹ ראה את הכתבים ותיאר אותם בהערות שהוסיף לספר "ימי מוהרנ"ת". ר' אלטר טפליקר, שהיה יד ימינו של ר' נחמן מטשעהרין וסייע בעדו בהעתקת כתבי היד,⁶² העתיק גם את מגילת הסתרים שהייתה

57 שם, בעיקר עמ' 100-101.

58 ר' הירש לייב נפטר בשנת תש"ם. ראה עליו אומן, כך נפרצה הדרך, עמ' 151-159.

59 איני יודע לאיזה בן מכוונים הדברים. לר' אלטר היה בן בשם ר' שמואל שמעלקע (ראה גידולי הנחל, עמ' יד) וכן בן בשם ר' דוד ("מבוא", בתוך ביאור הליקוטים, עמ' ט) ובן נוסף בשם ר' אליעזר, שגר בטשעהרין (שיח שרפי קודש, חלק ה, תקמו, עמ' רטז). מסתבר יותר שמדובר באחרון, שכן מקובל שהוא ירש את כתבי אביו (ראה "מבוא", שם, עמ' י).

60 אומן, כך נפרצה הדרך, עמ' 173.

61 ראה עליו גידולי הנחל, עמ' עד; נוה צדיקים, עמ' עו, קלח, קמד.

62 ראה על כך גידולי הנחל, עמ' יג-יד.

בכתב ידו של ר' נתן. ר' אלטר נרצח בפוגרום בטעפליק בשנת תרע"ט, וההערת שזעשה נשארו ביד בנו. ר' הירש לייב קנה את הכתבים מיד בנו של ר' אלטר, אך כאשר עלה לארץ ישראל נאלץ להשאיר אותם בידי ר' אברהם שטרנהארץ. ר' אברהם שטרנהארץ העבירם לר' מיכל, שהיה נשוי לנכדתו, וזה העבירם לר' גדליה פליער כדי שיוציאם מאוקראינה הסובייטית.⁶³

בין הכרת המגילה לבין ידיעת סודה

הניסיון לשחזר את הדרך שבה נמסרה המגילה לא שילב בתוכו את סיפורה של צירל, בתו של ר' אהרן ליפוצקר, על כך שאביה היה היחידי בדורו שירע את המגילה והוא לימדה לר' אברהם בר' נחמן חזן. עוד קודם לכן הערנו על הקשיים שמעלה סיפור זה, שאינו עולה בקנה אחד עם ידיעתנו שר' נחמן מטשעהרין, ר' אלטר מטפליק, וכפי שעולה מכתבי היד של המגילה גם ר' זלמן ממעדוודווקע⁶⁴ ועוד אחרים הכירו את המגילה ואף העתיקו אותה.⁶⁵

בשיחות עם חסידי ברסלב בעניין זה הועלתה הטענה, שאף אם אדם רואה וקורא את המגילה, וגם אם הוא יודע לפתוח את ראשי התיבות שבה, אין זה אומר שהוא יודע את סודה ופשרה. דברי צירל והמסורות האומרות שרק אדם אחד בכל דור יודע את המגילה מתייחסים לידיעת פשר המגילה ולא לידיעה הטכנית של הכתוב בה. ולכן גם אם ר' נחמן מטשעהרין ראה את המגילה אין זה אומר שהוא הבין מה צפון בה. ר' נחמן מטשעהרין בצעירותו לא ראה את עצמו כתלמידו של ר' נתן, ורק לאחר פטירת ר' נתן הכיר ר' נחמן בגדלותו ובסמכותו של ר' נתן ובהיותו הצינור המרכזי לתורתו של ר' נחמן.⁶⁶ על כן אין זה סביר שר' נתן יבחר לגלות את פשר המגילה דווקא לר' נחמן מטשעהרין, שאתו לא היה בקשר הדוק. מדברי ר' נחמן מטשעהרין המשולבים ב"ימי מוהרנ"ת" נראה, שהיכרותו עם המגילה נוצרה במקרה. תוך כדי עיסוק בכתבי ר' נתן ובהבאתם לדפוס מצא את המגילה ואת ההתייחסויות אליה

63 לליבון נוסף של מקורות אלו ולמקורות נוספים על קיום המגילה ועל שרשרת המסירה ראה בנספח א.

64 ראה סוף שיחה שנייה במגילת הסתרים. ר' זלמן ממעדוודווקע היה מתלמידיו המובהקים של ר' נתן. ר' זלמן היה בנו של ר' ישעיה שלום, שהיה בנו של ר' יודיל מדאשיב. שלושתם שימשו כרבנים של מעדוודווקע. סבו, ר' יודיל מדאשיב, היה מחסידי ר' נחמן הוותיקים והמקורבים ביותר, והוא גם ששמע ושימר את המעשה הסודי מהלחם (על כך ועל דמותו ראה מרק, המעשה מהלחם, עמ' 420, 423 ומקורות נוספים שם בהערה 54). אביו, ר' ישעיה שלום, שימר חיזיון מעניין של ר' נחמן שאינו ידוע משום מקור נוסף. לחיזיון זה אני מקדיש עיון במקום אחר — "מבחן האותיות" (בהכנה). ראה עליו גידולי הנחל, עמ' כט.

65 סיפורה של צירל אינו משתלב גם בתיאור שלשלת המסירה שמביא הרב שיק בספרו פעולת הצדיק.

66 ראה על כך גידולי הנחל, עמ' עד.

באמתחת הכתבים. גם ר' אלטר טפליקר, שעזר על ידו של ר' נחמן מטשעהרין והעתיק את כל ההשמטות ואת מגילת סתרים, לא שותף בסוד ובפשר הפנימי של מגילת סתרים.⁶⁷ וגם האנשים הנוספים שהמגילה התגלגלה לידיהם אכן מכירים את הטקסט אך לא קיבלו את פשרו ומשמעותו, והמגילה נשארת מגילת סתרים עלומה וסתומה גם לאחר שקוראים אותה. סוד המגילה ופשרה אכן היה ידוע לאחד בדור. ר' נפתלי העביר אותו לר' אהרן ליפוצקר ור' אהרן ליפוצקר העבירו לר' אברהם חזן, ואילו ר' אברהם חזן כנראה לא העביר את הסוד הלאה. לטענתם, היום אולי יש רבים יותר שהמגילה ידועה להם, אך אין בהם אחד שידע את פשרה.

טענה זו נסמכת גם על העובדה שהמגילה הכתובה היא אך ורק ראשי פרקים ותמצית מרוכזת של שיחת ר' נחמן בנושא סדר ביאת הגואל צדק, ואין היא שכתוב מלא של שיחה זו. "האחד שבדור" שידע את סוד המגילה ידע לא רק את ביאור הקיצורים וראשי התיבות שנרשמו במגילה שבכתב, אלא גם את השלמת הפרטים והנושאים השונים שנאמרו במגילה שבעל-פה אך מעולם לא עלו על הכתב, או עלו במגילה ככותרת בלבד ללא פירוט התוכן והפרטים. האחרון שידע את סוד מגילת סתרים במילואו, כולל גם את מגילת סתרים שבעל-פה, היה ר' אברהם חזן.

3. כתבי היד

בידי מצויים צילומים של שני כתבי יד שונים של מגילת סתרים. הראשון והחשוב שבהם הוא כתב ידו של ר' אלטר טפליקר, והשני מכונה שיחות מאנ"ש והוא העתקה שנעשתה בדורנו. שם המעתיק היה רשום בשער המחברת, אך נמחק בכוונת מכוון. כתב יד נוסף של העתקה בת זמננו ראיתי וקראתי אך לא ניתנה לי הרשות לצלם, ולכן לא אתייחס אליו במסגרת זו.

כתב יד ר' אלטר טפליקר

כתב יד זה מלווה במסורת האומרת שהוא כתב ידו של ר' משה יהושע בוזשיליאנסקי, המכונה ר' אלטר טפליקר. קביעה זו מסתברת מפרטי כתב היד כפי שנראה להלן, וניתן גם להוכיח אותה מהשוואה למכתבים בכתב ידו של ר' אלטר טפליקר.⁶⁸ כתב יד זה

67 בשיחה שהייתה לי עם אחד מהרבנים המרכזיים בברסלב הוא חזר וטען ש"ר' אלטר לא מוסמך", ועל כן גם את כתב היד שלו אין לראות כמוסמך. בשבת שלאחר שיחתנו הוא חזר על דברים אלו בשיעור שאמר בפני מאות חסידיו. ייתכן שבכך רצה להקדים תגובה לפרסום המגילה, ולאפשר הסתייגות מהמשתמע ממנה. לי אין ספק שכתב היד של ר' אלטר אמין לחלוטין, ואין שום פתח לפקפק בעדותו שהעתיק את מגילת סתרים אות באות מכתב ידו של ר' נתן. גם בקרב החסידים השונים שאתם שוחחתי ושנחשבים מומחים לכתבי היד הברסלביים לא עלה ערעור כלשהו על אמינותו של ר' אלטר טפליקר.

68 ראה להלן נספח א.

הוא חלק מתוך כתב יד מקיף יותר ובו העתקות שונות של ספרות ברסלבית. העתקה חשובה ורבת עניין המצויה בו, מלבד מגילת סתרים, היא "ספר השמטות מחיי מוהר"ן". ספר זה תואר על ידי ר' נתן צבי קעניג בספרו "נוה צדיקים", והוא מכונה על ידו "השמטות כת"י", ש"אספם וקבצם הרה"ח [הרב החסיד] ר' משה יהושע המכונה ר' אלטר מטעפליק זצ"ל". ומצויים בו "כמה פרטי דברים אשר לא נמסרו אלא מפה לאוזן מכמה טעמים כמוסים, ויש אשר אדמו"ר זצ"ל הזהיר מלגלותם".⁶⁹

כתב היד של ספר השמטות מחיי מוהר"ן הוא כנראה המקור לקונטרס הנדפס "השמטות מחיי מוהר"ן" שנכרך עם הספר "ימי התלאות" בשנת תרצ"ג על ידי ר' שמואל הורוביץ,⁷⁰ והוא כולל גם את המעשים הסודיים מעשה מהשריון ומעשה מהלחם.

בפתיחה לספר "השמטות מחיי מוהר"ן" מובאת הקדמת המעתיק, וזה לשונה:

ספר השמטות מספר חיי מוהר"ן אשר נשמטו בעת הדפוס ולא נדפסו, ונקבצו פה הן ענינים שלמים והן סיום המימרות אשר תחלתם נדפסו והסיום נשמט ולא נדפס: וזאת לדעת אשר ציוני הדפין והאותיות שרשמתי בכרך הזה לספר חיי מוהר"ן הנדפס הוא הנדפס בלעמברג פעם ראשונה לפרט זה ינחמנו ממעשנו הוא שנת תרלו לפ"ק [לפרט קטן] גם נעתק פה איזה השמטות מספר ימי מוהרנ"ת הנדפס ג"כ [גם כן] בלעמבערג שנה הני"ל. נעתק בשנת תרנח לפ"ק פה טעפליק.⁷¹

הפרטים אכן הולמים את ר' אלטר טפליקר. ר' אלטר היה יד ימינו של ר' נחמן מטשעהרין, שהוציא לאור הן את "חיי מוהר"ן" והן את "ימי מוהרנ"ת", והוא הרבה לעסוק בהעתקת כתבי יד ובעריכת ליקוטים.⁷² שנת ההעתקה, תרנ"ח (1898), כארבע שנים לאחר פטירת ר' נחמן מטשעהרין, ומקום ההעתקה טעפליק מתאימים אף הם. לאחר אותו חלק בכתב היד הקרוי ספר "השמטות מחיי מוהר"ן" מובאת מגילת סתרים. גם למגילה מקדים המעתיק הקדמה המהווה מעין שער למגילת סתרים, וזה לשונה:

העתקה מקונטרס הנקרא מגלת סתרים מכתבת יד מורנו מוהר"ן⁷³ נתן זצ"ל אות באות אשר שמע מוהר' הר' נתן זצ"ל [זכר צדיק לברכה] מפי אדמו"ר [אדוננו מורנו ורבנו] הקדוש הננמח' [הנחל נובע מקור חכמה] כל סדר ביאת הג"צ [הגואל צדק] שיבא במהרה בימינו אמן והעתקתי ההעתקה הזאת מכרך

69 נוה צדיקים, עמ' קצג-קצד.

70 כנראה בעת שהותו באוקראינה העתיק ר' שמואל הורוביץ מכתב יד זה.

71 הקדמה זו הודפסה בספרו של קעניג, נוה צדיקים.

72 ראה עליו גידולי הנחל, עמ' יג-יד; "מבוא", ביאור הליקוטים, עמ' ח-י.

73 על דרך סימון ראשי התיבות והקיצורים בכתב היד ראה להלן חלק שני, הערה 1.

א' [חד] מספר חיי מוהר"ן אשר היה אצל ר' נפתלי זצ"ל והכרך היה כתיבת יד מורנו מוהרנט' זצ"ל [מורנו הרב נתן זכר צדיק לברכה].

צורת כתב היד, גודל העמוד וצורת העמוד בשני כתבי היד – הן ההשמטות מ"חיי מוהר"ן" והן העתקת מגילת סתרים – זהים, ונראה שמתחת יד מעתיק אחד יצאו. אמנם במגילת סתרים הכתיבה מרווחת יותר, אך נראה שהבדל זה נובע מחשיבות הטקסט ומכך שחלקו כתוב בראשי תיבות בלבד; העתקתו דורשת אפוא תשומת לב והקפדה יתרה על כל אות ואות.⁷⁴

משום מה העתיק ר' אלטר תחילה את החלק השני של מגילת סתרים, שנאמר בשנת תקס"ט, ולאחריו את החלק הראשון, שנאמר בשנת תקס"ו. להלן הן בצילום כתב היד והן בפענוח שלו הבאתי את הדברים על פי סדרם: קודם השיחה שנאמרה בשנת תקס"ו, ולאחר מכן השיחה שנאמרה בשנת תקס"ט. השוואה בין כתב יד זה לבין כתבי היד שתוארו בספרים "נוה צדיקים", "פעולת הצדיק" ו"אומן, כך נפרצה הדרך" ראה נספח ג כתבי היד, חלק א.

כתב יד שיחות מאנ"ש

כתב יד זה מצוי בתוך מחברת שורות בכריכה קשה. בשער המחברת רשום: "שיחות מאנ"ש ונוסף על כך גם 'מגילת סתרים' מכתובת יד מוהרנט' ז"ל". שם המעתיק ושם האדם שעבורו נעשתה ההעתקה היו רשומים, אך נמחקו בכוונת מכוון. רובו של כתב היד "הועתק מכתבי-יד וחבורות של הרב ר' נתן ליברמנש שליט"א".⁷⁵ אך יש גם "שיחות שהועתקו מכת"י הר' משה גלידמן ז"ל ושיחות שנשמעו מיבלחט"א [ייברל לחיים טובים ארוכים] ר' לוי"צ [לוי יצחק (בנדר)] שליט"א".⁷⁶ בחלק העליון של הדפים שבהם כתובה מגילת סתרים רשום "מגילת סתרים" שהועתק מכת"י הר"ג ליברמנש שליט"א".

בכתב יד זה מצויה אך ורק מגילת סתרים השנייה, שנאמרה ביום ו', ערב שבת קודש, ח' במנחם-אב תקס"ט.

בהקדמה למגילת סתרים ישנם שינויי נוסח קלים מכתב יד טפליקר שבידינו, מלבד ההבהרה ש"העתקה הזאת נעתק מהעתקה אשר הועתקה מכרך אחד מספר 'חיי

74 כך גם נראה מתוך דרך רישום המעשה העוסק בר' יוסף שלמה מקאנדיע, מחבר הספר "אלים", מעשה שכבר נדפס בספר כוכבי אור (תשכ"א), חלק מעשיות ומשלים, עמ' כט. מעשה זה אינו חלק ממגילת סתרים, אך נרשם מאחורי דף השער של מגילת סתרים והוא רשום בצפיפות רבה כדרך ההעתקה של ספר ההשמטות מחיי מוהר"ן ולא כדרך העתקת מגילת סתרים. ניסיון לקשר בין תוכן המעשה לבין מגילת סתרים נעשה על ידי יוסף וייס; ראה וייס, מחקרים, עמ' 213.

75 ר' נתן ליברמנש, מהמשפיעים הידועים בברסלב היום, היה חבר בוועד העולמי של חסידי ברסלב.

76 נפטר בשנת תשמ"ט.

מוהר"ן אשר היה אצל ר' נפתלי ז"ל ובכרך ה'יה כתיבת ידי מוהרנ"ת ז"ל". ללמד שלעיני המעתיק עמדה העתקה קודמת, והוא עצמו לא ראה את הספר שהיה אצל ר' נפתלי ובכתיבת ידו של ר' נתן.

לאחר סיום מגילת סתרים והערת המעתיק על מקורותיו, באותה שורה עצמה וללא רווח מיוחד ישנה תוספת דברים הנפתחת ב"ואני שמעתי מר' אברהם בר"נ מטולטשין שאמר...". כאן אנו מוצאים במלואם את דברי ר' אברהם בר"נ מטולטשין, שהובאו באופן מקוטע ומצונזר בספר "נוה צדיקים"⁷⁷. מכאן ניתן להסיק שישנו שורש משותף להעתקה המובאת ב"שיחות מאנ"ש" ולהעתקה שהייתה לפני ר' נתן צבי קעניג שמבדיל אותן מכתב יד ר' אלטר טפליקר שבידינו.

בהעתקה זו של מגילת סתרים חלק גדול מראשי התיבות פתוחים ומשולבים בגוף הטקסט בלי שנותר סימן לכך שבמקור הם הובאו בראשי תיבות בלבד. חלק אחר מראשי התיבות נשארו כראשי תיבות, אך לאחריהם מובאת פתיחה של הקיצור בסוגריים. פתיחה של חלק נוסף מראשי התיבות נעשית בהערות שוליים בתחתית העמוד. לעתים היה המעתיק מסופק בשאלה איך לפתוח ראשי תיבות, והוא צירף סימן שאלה או את המילה כנראה. ניתן לראות שישנם מקומות שבהם המעתיק התלבט בפענוח ראשי התיבות: הוא פתח תחילה את ראשי התיבות באופן מסוים ולאחר מכן התחרט, מחק וכתב מעל למחיקה את הפתיחה החדשה.⁷⁸ סימנים אלו מלמדים שפתיחת ראשי התיבות לא נעשתה על סמך מסורת בכתב או בעל-פה ששמרה את פענוח ראשי התיבות, אלא נעשתה מדעתו של המעתיק, שאת רשמיו לבטיו ניתן לראות בהעתקה.

מהמחיקות ניתן לשער שגם בכתב יד ליברמנש עצמו עדיין היו ראשי התיבות ללא פתרון ועל כן המעתיק לשיחות מאנ"ש התלבט בפתרון כתב ומחק וחזר וכתב. מאידך גיסא הקרבה בין כתב יד זה לכתב היד שהיה לפני קעניג מעלה את האפשרות, שגם לפני מעתיק כתב יד ליברמנש הובאו חלק מראשי התיבות כאשר פתרון עמם, כמו שתיאר קעניג בנוגע לכתב היד שלפניו, ש"מפוענח הרבה ר"ת"⁷⁹ וחלק אחר נותר בראשי תיבות ואותו ניסה המעתיק לפענח בכוחות עצמו.⁸⁰ אקדים ואומר שלענ"ד בפתיחת ראשי התיבות שנעשתה בשיחות מאנ"ש נפלו

77 ראה לעיל ליד ציון הערה 47.

78 למשל, את ראשי התיבות ב"ב פתח המעתיק תחילה כבן-בנו, אך לאחר מכן שינה את הנו"ן הסופית והוסיף לה קו בתחתיתה שתהפוך לנו"ן רגילה והוסיף לצדה את האות ו, וכן מחק את המילה השנייה בנו וכתב מעל השורה בכורו, ובכך פתח את הסוגריים כבנו בכורו. ראה להלן כתב היד בנספח "כתב יד שיחות מאנ"ש", עמ' 232-234.

79 נוה צדיקים, עמ' עט.

80 חשוב לציין בהקשר זה, שהרב נתן צבי קעניג ז"ל הוא גיסו של הרב ליברמנש שליט"א.

טעויות רבות, וקיומן של הטעויות מחזק את הקביעה שהמעתיק פתח את ראשי התיבות מדעתו בלבד ושלא הייתה בידו מסורת בעל־פה המגלה את מה שהוסתר בכתב.

להלן יובא צילום כתב היד של ר' אלטר טפליקר, ולאחר מכן — הצעתי לפענוח הטקסט; בנספח ג (3) יובא נוסח כתב היד שיחות מאנ"ש.